

Jak to wspólnie św. Wojciech i św. Otton nawracali Polskę i Pomorze. Trzynastowieczna wizja pewnego cystersa z Kamieńca Ząbkowickiego

How Saints Adalbert and Otto Converted Poland
and Pomerania Together: A Thirteenth-Century
Vision of a Cistercian from Kamieniec Ząbkowicki

Abstrakt

W trzynastowiecznym roczniku prowadzonym przez cystersów z Kamieńca Ząbkowickiego znajduje się krótka, lecz intrygująca wzmianka, według której św. Wojciech i św. Otton wspólnie nawracali Pomorze. Informacja ta, choć anachroniczna z punktu widzenia współczesnej historiografii — obaj święci działali przecież w różnych stuleciach — zasługuje na uwagę jako przykład średniowiecznego sposobu postrzegania dziejów chrystianizacji ziem polskich. Artykuł podejmuje próbę interpretacji tej niezwykle notatki rocznikarskiej, analizując możliwe źródła wiedzy o konwersji Pomorza, które mogły być dostępne na Śląsku w XIII wieku. Autor stawia pytania o to, jak cystersi postrzegali historię chrystianizacji i jak ich wyobrażenia wpisywały się w szerszy kontekst kulturowy i religijny epoki.

Słowa kluczowe

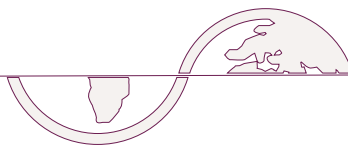
św. Wojciech Sławnikowic, św. Otton z Bambergu, Konwersja, Chrześcijaństwo, Cystersi, Pomorze, Kamieniec Ząbkowicki, historiografia

Abstract

A brief yet intriguing entry in a thirteenth-century chronicle kept by the Cistercians of Kamieniec Ząbkowicki states that Saint Adalbert (Wojciech) and Saint Otto jointly undertook the Christianization of Pomerania. Though anachronistic from the perspective of modern historiography — as the two saints lived and worked in different centuries — this note is noteworthy as a reflection of the medieval perception of the Christianization of Polish lands. This article attempts to interpret this unusual chronicle entry, analyzing possible sources of knowledge about the conversion of Pomerania that might have been accessible in thirteenth-century Silesia. The author explores how the Cistercians viewed the history of Christianization and how their interpretations fit into the broader cultural and religious context of the time.

Keywords

Saint Adalbert of Prague, Saint Otto of Bamberg, conversion, Christianity, Cistercians, Pomerania, Kamieniec Ząbkowicki, historiography

„Na pierwszy rzut oka pewien *passus* zawarty w trzynastowiecznym roczniku prowadzonym przez cystersów z Kamieńca Ząbkowickiego na obecnym Dolnym Śląsku jest wielce bałamutny. Nie realnym jest przecież, by Wojciech Sławnikowic, niegdysiejszy biskup praski – żyjący w drugiej poł. X w. – oraz pierwszy patron Polski, który poniósł męczeńską śmierć z rąk pogańskich Prusów, mógł w jednym czasie wspólnie z biskupem bamberskim Ottonem (żyjącym na przeł. XI i XII w.), głosić Słowo Boże w Polsce i na Pomorzu. Taka sytuacja w rzeczywistości nigdy nie mogła zaistnieć. Niemniej, jeśli spojrzymy na tę wzmiankę z perspektywy jej autora (człowieka średniowiecza, klasztornej erudyty, interesującego się dokonaniami świętych, których kult popularyzował się coraz bardziej w ówczesnej chrześcijańskiej Europie), informacja ta nie wydaje się być już aż tak oderwana od rzeczywistości. Jako interesujące jawi się, że setki kilometrów od Morza Bałtyckiego, w klasztorze położonym na Przedgórzu Sudeckim sprawy pomorskie znalazły swe odbicie. W tym kontekście na dalszy plan schodzi merytoryczna poprawność wzmianki, a na pierwszy wysuwa się pytanie o logikę i źródła wiedzy, którymi kierował się jej autor.

Nasze źródło, którym jest *Rocznik kamieniecki I* stanowi najstarszy, przykład rocznikarstwa śląskiego. Stanowił jedną z podstaw nieco późniejszego i bardziej znanego historykom *Rocznika cystersów henrykowskich*. Interesujący nas fragment pochodzi z ostatniej, dwudziestej czwartej części tego rękopisu. Jak podkreśla wrocławski mediewista Wojciech Mrozowicz, anonimowy autor rocznika zawarł w nim informacje o znanych mu świętych władcach i biskupach, posługując się przy tym jednorodnym czasem narracyjnym (koncepcja *uno tempore*) (Mrozowicz, 2018, 332). I tak, obok św. Wojciecha i św. Ottona, napotykamy tu postacie cesarza Henryka II (w relacji biskupa merseburskiego Thietmara – głównego antagonisty Bolesława Chrobrego), jego małżonki Kunegundy oraz króla Węgier, św. Stefana I. Zawarte na ich temat podstawowe informacje tworzą pewną sieć zależności, łącząc wszystkie postaci wymienione w tym *passusie*. W przypadku cesarskiej pary podkreślono czystość ich pożycia małżeńskiego oraz wspólny pochówek w katedrze bamberskiej; biskupi reprezentują aspekt misyjny; natomiast przy postaci króla Stefana zaakcentowano jego chrzest z rąk św. Wojciecha oraz koligacje rodzinne z Henrykiem II. Jak więc widzimy, poza św. Ottonem z Bambergu, wszystkie wymienione osoby mogły w rzeczywistości spotkać się ze sobą za życia.

Co zaś się tyczy samych chrystianizatorów Pomorza zawarte jest w następującym ustępie:

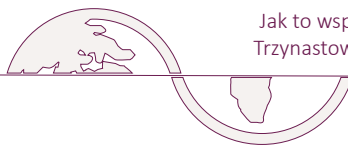
„Et sanctus Otto, episcopus eiusdem civitatis, qui cum sancto Adelberto post conversionem Polonorum ad fidem, Pomoranium ad Christum convertit, sed postea solus sanctus Adelbertus Pruziam predicando invasit et ibidem martyrium sumpsit”
(Bielowski, 1872, 778).

Tłumacząc te słowa widzimy, że autor chciał podkreślić szczególne dzieło misyjne św. Ottona oraz św. Wojciecha w Polsce i na Pomorzu, a także wspomniał o męczeńskiej śmierci tego drugiego na Ziemi Pruskiej.

Sens tego fragmentu wyraźnie nawiązuje do całego akapitu. Jak już wspomniano, ten krótki urywek miał na celu przypomnienie sylwetek świętych władców i biskupów – jest więc syntetycznym zestawieniem ich najważniejszych dokonań. Wszystko wskazuje na to, że rocznikarz pragnął domknąć w możliwie najpełniejszy sposób krąg powiązań pomiędzy tymi błogosławionymi postaciami. W tym celu świadomie wykorzystał postacie świętych biskupów. Pierwszy z nich, św. Otton, stał się łącznikiem między wątkiem pochówku cesarskiej pary w Bambergu a wzmianką o misyjnej działalności swojej oraz św. Wojciecha. W dalszej części, opierając się na znanym mu fakcie pracy misyjnej obu biskupów na ziemiach polskich i Pomorzu, rocznikarz płynnie przeszedł do tematu męczeńskiej śmierci św. Wojciecha na ziemi pruskiej, by następnie rozszerzyć dzieło ich chrystianizacyjnej misji o informację o chrzcie przyjętym przez króla Węgier Stefana. Przy tej okazji wspomniał o jego koligacjach rodzinnych z cesarzem Henrykiem, wracając tym samym do punktu wyjścia. W efekcie uzyskał zamknięty, spójny opis w ramach starannie skonstruowanego akapitu.

Badacze tej zapiski zastanawiali się, jakie źródło (bądź źródła) mogły stanowić podstawę wiedzy kamienieckiego mnicha. Już przed laty próbę odpowiedzi na to pytanie podjął wybitny wrocławski uczony Waław Korta, jednak jego analiza nie doprowadziła do jednoznacznego wskazania konkretnych żywotów świętych ani kronik, z których mógł korzystać cysters z Kamieńca (Korta 1966, 83–85). Według Michała Kaczmarka wątek św. Ottona mógłby sugerować, że źródłem informacji rocznikarza była żywa tradycja ośrodka bamberskiego. Również w tym przypadku brakuje jednak bezpośrednich dowodów na istnienie transferu tej wiedzy na ziemię śląską (Kaczmarek 1984, 150–151).

Wojciech Mrozowicz wskazuje też w swoim artykule, poświęconym śladom kultu św. Ottona na Śląsku, na inny istotny problem związany z tą wzmianką (Mrozowicz, 2018, 320). Podczas swojej wędrówki na ziemi pomorskie św. Otton zatrzymał się na krótką chwilę w kilku miejscach, np. w Niemcy,

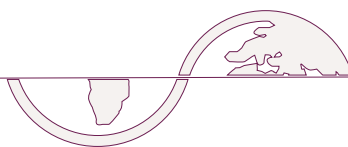
Wrocławiu czy Gnieźnie, gdzie nauczał i głosił Słowo Boże. Brakuje nam jednak późniejszej tradycji i poświadczenia, iż przebywał on na tych ziemiach. Inaczej przedstawia się kwestia wcześniejszej misji św. Wojciecha w Polsce, po której pozostało wiele lokalnych przekazów oraz obiektów, z których czerpała późniejsza tradycja związana z patronem Polski. Warto jednak zauważyć, że podobna tradycja narosła wokół szlaku misyjnego św. Ottona, prowadzącego przez pomorskie władztwo Warcisława I. Oprócz przekazywanych z pokolenia na pokolenie legend o dwunastowiecznym Apostole Pomorza, jej podstawę stanowią także istniejące do dziś obiekty przestrzenne, takie jak studnia św. Ottona w Pyrzycach czy głąz narzutowy w Tychowie (tzw. eratyk), którym – według nowożytnej tradycji – biskup bamberski miał przynieść i pogrzebać pogańskie bóstwo Trzygława (Piętkowski 2020, 144–146).

Jak widzimy, informacja zawarta w *Roczniku kamienieckim I* może być uznana za szczególnie nieprecyzyjną w odniesieniu do działalności św. Ottona. Nie należy jej jednak lekceważyć – przeciwnie, warto ją postrzegać jako interesujący przykład recepcji wiedzy śląskich cystersów na temat dokonań Apostoła Pomorza (Mrozowicz 2018, 331–332). W tym kontekście warto również rozprawić się z pewnym historiograficznym mitem, który narósł wokół tego zapisu. Już w XIX wieku wydawca tego źródła, August Bielowski, a następnie – w latach 60. XX wieku – Wacław Korta, rozważali hipotetyczną możliwość, że autor pomylił św. Wojciecha z towarzyszem biskupa bamberskiego, również noszącym imię Adalbert (Bielowski 1872, 776; Korta 1966, 84).

Rzeczywiście, jest to postać nietuzinkowa. Kilkanaście lat po zakończeniu misji Ottona z Bambergu został on pierwszym biskupem pomorskim. Podczas nawracania ludu pomorskiego był wiernym towarzyszem Ottona. Poprzez swoją działalność duszpasterską, po przejściu infuły biskupiej, zasłużył się również w umacnianiu dzieła chrystianizacyjnego na Pomorzu Zachodnim. Polska historiografia bardzo chciała widzieć w nim Polaka, który był wysłannikiem Bolesława Krzywoustego, a przez to miałby stanowić bezpośredni polski wkład w wydarzenia mające miejsce u ujścia Odry (Piętkowski, 2015, 53–54). Do popularyzacji tezy – na podstawie omawianej przez nas kamienieckiej wzmianki – i jego możliwym współdziałaniu z Ottonem przy chrystianizacji Pomorza, przyczynił się znacząco Władysław Dziewulski, historyk prowadzący swoje pomorskie badania w latach 50. XX w. (Dziewulski, 1957, 7–42). Jednak w świetle tego co wskazano powyżej, pogląd o pomyleniu św. Wojciecha

z Adalbertem należy odstawić na przysłowiowy „śmietnik historii”, skoro dostrzegamy inną rolę przypisaną postaci św. Ottona w konstrukcji analizowanego wycinka przywoływanego tu średniowiecznego tekstu.

Przy ostatecznej ocenie informacji zawartej w *Roczniku kamienieckim I* warto zwrócić uwagę na kilka dodatkowych kwestii. Tradycyjnie przypisuje się św. Wojciechowi zasługi w zakresie chrystianizacji Pomorza Wschodniego, podczas gdy działalność misyjna św. Ottona z Bambergu obejmowała tereny Pomorza Zachodniego. Należy jednak pamiętać, że już w trakcie misji Ottona na Pomorzu Zachodnim powstawały świątynie, którym nadawano wezwanie św. Wojciecha. Przykładem takiego kościoła jest świątynia w Wolinie, pierwotnie prawdopodobnie wybrana jako jedna z głównych siedzib biskupów pomorskich – Adalberta oraz Konrada I. Jak zauważa Jürgen Petersohn, kult św. Wojciecha na Pomorzu Zachodnim, obok kultu św. Jana Chrzyciciela (m.in. patrona katedry w Kamieniu Pomorskim), należał do najpopularniejszych w średniowieczu (Petersohn 2015, 120–121). W tym kontekście badaczy dziejów pomorskich frapuje jeszcze jedna niezwykle interesująca kwestia. Całkiem niedawno na Pomorzu Wschodnim (a dokładniej w samym Gdańsku) rozpoznana została (przez numizmatyka Borysa Paszkiewicza) emisja, zapewne dwunastowiecznych, monet z wizerunkiem św. Ottona – Apostoła Pomorzan (Paszkiewicz, 2017, 64–65). Warto podkreślić, że ta informacja wskazuje na wzajemne korelacje między obiema częściami Pomorza, które w średniowieczu wyraźnie korzystały z dorobku misyjnego zarówno św. Wojciecha, jak i św. Ottona. Paradoksalnie, przy bliższym spojrzeniu, pozornie myląc informacja kamienieckiego cystersa może zawierać w sobie istotne ziarno prawdy. Co więcej, dzięki niej wiemy, że pamięć o dokonaniach obydwu świętych na Pomorzu była znana na Śląsku już w drugiej połowie XIII wieku.

Bibliografia

- Dziewulski, Władysław; 1957, Biskup pomorski Wojciech (próba charakterystyki); w: *Zapiski Historyczne*, t. 23, z. 4, ss. 7-42
- Kaczmarek, Michał; 1984, Motywy bamberskie w dziejopisarstwie cystersów śląskich w XIII wieku; w: Helena Chłopocka et. al. (red.), *Mente et litteris. O kulturze i społeczeństwie wieków średnich*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, ss. 145-152
- Korta, Władysław; 1966, *Średniowieczna annalistyka śląska*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich
- Mrozowicz, Wojciech; 2018, Ślady kultu św. Ottona z Bambergu na Śląsku; w: Marian Rębkowski, Stanisław Rosik (red.), *Biskup Otton z Bambergu i jego świat*, red., Wrocław, ss. 319-335
- Paszkiewicz, Borys; 2017, Denary zachodniopomorskie z drugiej połowy XII wieku na nowo zbadane; w: Witold Garbaczewski, Roman Macyra (red.), *Pieniądz i banki na Pomorzu*, Poznań: Muzeum Narodowe w Poznaniu, ss. 41-96
- Petersohn, Jürgen; 2015, *Die Kamminer Bischöfe des Mittelalters: Amtsbiographien und Bistumsstrukturen vom 12. bis 16. Jahrhundert*, Schwerin: Thomas Helms Verlag
- Piętkowski, Piotr; 2015, *Biskupstwo pomorskie jako początek biskupstwa kamieńskiego*, Wrocław: Chronicon
- Piętkowski, Piotr; 2020, *Wędrujące kamienie Pomorza. Krótki esej w kontekście studiów Kamila Kajkowskiego*; w: *Kultura–Historia–Globalizacja*, 27, ss. 141–150